

replik

Nico Wilterdink

Om te beginnen: ik heb mij kennelijk vergist in de polemische natuur van Hillenius. Niet alleen heeft hij wel degelijk gereageerd op Kousbroeks aanval op de ethologie -ik had geschreven dat hij dat "bij mijn weten" nooit had gedaan-, maar ook blijkt hij zich, gezien deze reactie, behoorlijk kwaad te kunnen maken op iemand die zijn opvattingen in twijfel waagt te trekken.

Ik had deze reactie niet verwacht. Het was allerm minst mijn bedoeling "de ethologie" of Hillenius' visie daarop de grond in te boren. De strekking van mijn stuk was juist dat de ethologie een aantal belangwekkende ideeën en problemen had opgeleverd waar sociologen op konden voortbouwen. Ik probeerde aan de hand van twee boeken -*Le Paradigme Perdu* van Morin en *Sprekend een Dier* van Hillenius- enkele mogelijke verbindingslijnen tussen ethologie en sociologie aan te geven, zonder echter mijn twijfels en kritiek voor me te houden. Bij Hillenius bekritiseerde ik vooral het gemak en de stelligheid waarmee hij zich aan de hand van studies van sommige dieren en enkele losse voorbeelden van situatiegebonden menselijk gedrag verschillende generalisaties over de Mens of de Moderne Samenleving meende te kunnen veroorloven.

Op dit meest fundamentele kritiekpunt gaat Hillenius nergens rechtstreeks in. In plaats daarvan weidt hij uit over details en speelt hij de rol van de deskundige die de eigenwijze leek incompetentie op zijn terrein (territorium, wat mij betreft) aanwrijft, -we zullen nog zien met welke reden. Ik zal hieronder stuk voor stuk op zijn tegenwerpingen ingaan, waarbij ik me zal houden aan de volgorde van zijn kritiek.

Vervelend genoeg zal de repliek voor een deel moeten bestaan uit verwijzingen naar passages uit mijn oorspronkelijke stuk, omdat Hillenius die niet goed weergeeft of voorbijgaat aan argumenten die erin genoemd zijn. Als hij bijv. beweert dat de geschriften van Lorenz en Ardrey enerzijds en de Russells anderzijds "elkaar in hoofdlijnen niet tegenspreken" kan ik alleen maar zeggen dat ze dat volgens mij dus wel doen en daarbij nog eens verwijzen naar de inhoudelijke toelichting die ik gaf: Lorenz en Ardrey (die elkaar overigens in verschillende opzichten tegenspreken) beschouwen menselijke agressiviteit als een aangeboren drift die zich onder alle omstandigheden

manifesteert, Russell & Russell daarentegen zien die agressiviteit als niet inherent aan de menselijke natuur maar een product van overbevolking. Dat is een nogal fundamenteel verschilpunt, lijkt me, waarvan ik niet zie hoe het door enig "begrip voor geschiedenis" kan worden opgeheven. Hoe precies het historisch verband ligt tussen *African Genesis* van Ardrey (1961), *Das sogenannte Böse* van Lorenz (1963), *The Territorial Imperative* van Ardrey (1966) en *Violence, Monkeys and Man* van de Russells (1968) weet ik niet, evenmin als Hillenius. Wel is duidelijk dat deze werken geen reeks van gestadige cumulatie van inzichten vormen; ook, dat ze niet expliciet op elkaar voortbouwen -onder de tientallen geschriften waarnaar de Russells verwijzen worden die van Ardrey bijv. geen enkele maal genoemd. Ik heb overigens niet ontkend dat inzichten uit beide onderscheiden visies te combineren zouden zijn. Sterker, ik heb aangegeven hoe een dergelijke synthese er ongeveer uit zou kunnen zien. Hillenius gaat hier niet op in. Ik vermoed eigenlijk dat mijn "weinig begrip voor geschiedenis" neerkomt op weinig begrip voor de persoonlijke intellectuele ontwikkeling van Hillenius.

Dit vermoeden baseer ik ook op de volgende tegenwerping van Hillenius, die er op neerkomt (als ik het goed begrijp) dat hij wel degelijk fundamentele bezwaren had tegen Lorenz' moralistische geschrift *De acht doodzonden van de beschaafde mensheid*. Dat is verheugend, al wordt het dan des te opmerkelijker dat hij het boekje heeft helpen vertalen en er een waardering (om ieder misverstand te vermijden: waarderend voor de levenswerk van de auteur) voorwoord bij heeft geschreven. Dat die ene tegenwerping in het voorwoord "nu juist geldt de basis van het onderhavige boekje" is uit het voorwoord zelf absoluut niet op te maken. Juist omdat *De acht doodzonden...* zoveel meer verwerpelijks bevat -neem alleen al de terminologie van "degeneratie", "verwekelijking", "kankercellen" in het weefsel van de maatschappij, etc. -vond en vind ik die ene kritische noot wel erg mager.

Dit detail krijgt meer betekenis in verband met het volgende door Hillenius aan de orde gestelde punt: de herkomst van het idee van een menselijk territorium-instinct. Uit Hillenius' commentaar is niet goed op te maken waar ik het over had. Ik had, onder verwijzing naar het sociaal-darwinisme, zijn bewering aangevochten dat Ardrey in 1961 als eerste het idee van een menselijk territorium-instinct formuleerde. Hillenius handhaaft deze bewering nu niet, maar schijnt wel vol te willen houden dat Ardrey's stelling uitsluitend getraceerd moet worden op dierstudies. Dat is nogal merkwaardig, als je bedenkt dat Ardrey zelf bij herhaling met instemming verwijst naar zulke illustere sociaal-darwinisten als Herbert Spencer, William Graham Sumner en Arthur Keith. Vooral de laatste erkent hij als voorganger, bij wie het idee van een menselijke territoriumdrift is te vinden (1).

Meer in het algemeen getuigt Hillenius'commentaar opnieuw van een onderschatting van de mate waarin de ethologie door aller-

lei buitenwetenschappelijke invloeden is gevormd. Hij schijnt werkelijk te geloven dat deze tak van biologie zich uitsluitend op basis van streng-wetenschappelijke maatstaven heeft ontwikkeld, autonoom ten opzichte van politieke ideologieën en ruimer cultureel klimaat. Voor de ethologie van niet-menselijke dieren gaat dit al niet op: alleen al de toepassing van een aan menselijke samenlevingen ontleend begrip als "hiërarchie" op diersamenlevingen geeft ruimte voor verschillende interpretatiemogelijkheden, die niet los staan van vage, voor-wetenschappelijke noties en ervaringen. Nog veel sterker geldt dit natuurlijk voor populaire geschriften op het gebied van de mensen-ethologie, -in bestsellers als die van Lorenz, Ardrey, Wickler lopen wetenschappelijke argumentatie, morele vermaning en ideologische aanbeveling voortdurend in elkaar over. De uitdrukking "bestseller-wetenschap" voor de ethologie is ook niet zomaar een beetje "stemmingmakerij": niet alleen zijn er nogal wat ethologische bestsellers verschenen, niet alleen zijn verschillende ervan geschreven door vooraanstaande ethologen, maar ook bevatten ze soms -Hillenius wijst er zelf ergens op- belangrijke nieuwe ideeën die vorm geven aan de verdere ontwikkeling van de ethologie. De consequenties van deze betrekkelijk geringe differentiatie tussen specialistische literatuur voor vakgenoten en vlot geschreven werken voor een groot publiek zijn dubbelzinnig: enerzijds kan de behandeling van "relevante" problemen, die vele mensen bezighouden, erdoor gestimuleerd worden; anderzijds wordt het verleidelijk gemakkelijke, pseudo-wetenschappelijke oplossingen voor die problemen aan te dragen.

En dan mijn "gebrek aan kennis van biologische basisprincipes". Hillenius heeft op geen enkele wijze laten zien hoe en waar dat naar voren zou komen. De vragen die ik stelde over de aard van het selectieproces dat geleid heeft naar de *homo sapiens* kwamen volgens hem voort uit onkunde, -maar waarom beantwoordt hij ze dan niet even, zodat ik althans op dit punt iets van hem kan leren? In plaats daarvan geeft hij een ongelukkige omschrijving van wat natuurlijke selectie in het algemeen inhoudt, een "biologisch basisprincipe" dat ook mij wel bekend was. Mijn vragen gingen juist uit van die kennis en hadden betrekking op de feitelijke manieren waarop voormenselijke individuen met "zwaktes" als bijv. een relatief geringe taalvaardigheid nu eigenlijk weggeselecteerd werden. Aangezien Hillenius hier niet op ingaat, houd ik het er voorlopig maar op dat hij het ook niet weet.

Hoe Hillenius erbij komt dat ik de begrippen "aangeboren" en "cultureel universeel" identiek acht, begrijp ik niet. Uit de zin waarin ik beide begrippen opvoer (p. 109, laatste alinea, 2e zin) blijkt juist dat ik ze als niet identiek beschouw.

Vervolgens gaat Hillenius in op het laatste deel van mijn stuk, waarin ik enige vraagtekens plaats achter door ethologen verkondigde stellingen over menselijke territorialiteit en het verband tussen bevolkingsdichtheid en agressie. Ik krijg nu te

horen dat ik zelf "stelligheden zonder argument" verkondig, en wel waar ik beweer dat identificatie met en (niet "een", zoals Hillenius foutief citeert) verdediging van een woongebied identificatie met en verdediging van de goederen in dat gebied inhoudt. Misschien had ik ter wille van de duidelijkheid het woordje "tevens" moeten toevoegen. Wat ik bedoelde aan te geven was dat de neiging van mensen een bepaald woongebied tot het hunne te verklaren in hoge mate afhangt van de specifieke functie, de economische waarde die dat gebied voor hen heeft, wat weer samenhangt met de wijze waarop dat gebied bebouwd en bewerkt is en van goederen is voorzien. Dat heeft van alles te maken met "gewone bezitterigheid", zoals Hillenius ook bij door hem bewonderde ethologiserende auteurs kan lezen. Een tegenvoorbeeld als "gehechtheid aan een bepaalde plaats aan tafel" doet niet ter zake (we hadden het over woongebieden), maar is veelzeggend omdat het typerend is voor de nonchalance waarmee Hillenius het territoriumbegrip uitrekt: een dergelijke gehechtheid houdt immers nog niet in dat men exclusieve rechten op die plaats doet gelden -wat vrij algemeen als definiërend kenmerk van territorialiteit wordt gezien- en is bovendien op voor de hand liggende wijze te verklaren uit een proces van gewoontevorming, vergelijkbaar met de manier waarop mensen gehecht kunnen raken aan een bepaalde vaste route of een bepaald soort voedsel op bepaalde tijden.

Tja, wat zijn misleidende analogieën? Iedere analogie is misleidend wanneer ze als bewijs wordt opgevoerd. Dus: aan de analogie tussen dierentuinen en moderne grootstedelijke mensensamenleving en kunnen allerlei interessante gedachten worden ontleend, maar het blijven niet meer dan interessante gedachten wanneer ze niet empirisch worden getoetst. Verder lijkt het me wat te sterk uitgedrukt dat "elke overeenkomst een reden (is) tot nader onderzoek", "omdat toeval niet bestaat". De overeenkomst tussen een voorbijglijdende wolk en het gezicht van iemand die ik ken is geen reden tot nader onderzoek, hoe treffend de gelijkenis ook kan zijn. Zo'n overeenkomst zou ik geneigd zijn "toeval" te noemen, omdat ik geen plausibele theorie bij de hand heb die de overeenkomst kan verklaren. Met andere woorden, een analogie wordt pas wetenschappelijk interessant wanneer er een theorie voorhanden is die haar enigszins kan verklaren. In mijn stuk probeerde ik zo'n beetje aan te geven welke menselijke omstandigheden min of meer plausibele overeenkomsten opleveren met in kleine ruimtes opgesloten dieren en welke niet. Hierop gaat Hillenius -alweer- niet in.

Hillenius verlangt van mij stelligheden waar ik ze niet geven kan. Of misdaadcijfers zijn fout, zegt hij òf je moet ermee werken. Dat misdaadcijfers in absolute zin fout zijn is zeker-uit talloze onderzoeken blijkt dat de werkelijk frequentie van strafbare feiten een veelvoud is van die van de geregistreerde en dat de wijze van registratie van grote invloed is op de cijfers-, maar dat sluit niet uit dat je met althans sommige cijfers voor sommige doeleinden zou kunnen werken. Hoe dan ook,

verschillen in wijze van registratie vormen een van de mogelijke verklaringsfactoren voor geconstateerde verschillen in criminaliteitscijfers tussen grote steden en plattelandsgemeenten. Andere verklaringen die in de sociologie en criminologie circuleren wijzen op factoren als de grotere subculturele verscheidenheid in steden, de grotere kansen van anonimiteit die steden bieden, de geringere betekenis van informele sociale controle via familie- en buurtbindingen, de aantrekkingskracht van grote steden (contactmogelijkheden, kapitaal, afzetgebied) op de "georganiseerde misdaad", de relatief grote onverschilligheid van stadsbewoners tegenover vormen van afwijkend gedrag vanwege de veelheid en verscheidenheid van vluchtige contacten, etcetera. Het betreft hier in de sociologie vrij bekende, zij het omstreden zaken, die ik in het kader van deze repliek moeilijk uitvoerig kan behandelen. Trouwens, Hillenius zal er ook wel niet in geïnteresseerd zijn, want volgens hem kan de mogelijkheid van een alternatieve verklaring "nooit een reden zijn om één bepaalde verklaring te laten vallen". Een alternatieve verklaring is nu juist de reden bij uitstek om een bepaalde verklaring te laten vallen, mits uiteraard het alternatief beter (preciezer, meeromvattend, enz.) is.

Maar, zegt Hillenius, het goeie van een biologische verklaringswijze is nou net dat ze veelomvattend is, want ze gaat behalve voor mensen ook voor andere diersoorten op. In de eerste plaats: er zijn andere belangrijke criteria voor de waarde van een verklaringstheorie, zoals nauwkeurigheid, volgens welke een theorie die een rechtstreeks verband legt tussen bevolkingsdichtheid en criminaliteit ernstig tekortschiet. Maar bovendien: Hillenius had het over misdaad en komt plotse-ling aanzetten met een biologische verklaring die ook voor andere diersoorten zou gelden. Bedoelt hij dat een biologische theorie de misdaadfrequentie van straathonden en huismussen zou kunnen verklaren?

Deze slordigheid lijkt me symptomatisch voor het klakkeloze niveau-verspringen dat Hillenius zich voortdurend veroorlooft van verschillende diersoorten naar specifiek-menselijke verschijnselen, van mensen in het algemeen naar bijzondere sociale omstandigheden. Hij realiseert zich kennelijk niet, dat een biologische theorie die voor meer diersoorten opgaat, hoogstens een (beperkte) bijdrage kan leveren aan specifiek-menselijke verschijnselen, en dat zich t.a.v. maatschappelijke verschijnselen steeds het probleem voordoet hoe biologische processen werkzaam zijn *via* cultureel specifieke uitingsvormen.

Tenslotte: wie leest wat niet goed? Het thema dat ik in de door Hillenius aangehaalde passage over "overprikkeling" (overigens uit een gedeelte van mijn artikel dat niet een directe bespreking van zijn boek was) aan de orde stelde, was niet hetzelfde als dat uit *Sprekend een Dier*: ik had het niet over het verschil tussen producenten en "consumenten" van lawaai e.d., maar over het verschil tussen bewoners van rustige en die van drukke buurten en het verschil tussen mensen die in een stille en mensen die in een lawaaiige omgeving werken.

"Het sterke verschil in waardering tussen eigen en andermans afvalprodukten" zou ik overigens geneigd zijn, zo op het eerste gezicht, vooral te verklaren uit processen van gewinning en gewoontevorming.

Zo'n soort verklaring zou overigens niet "onbiologisch" zijn, gegeven het feit dat dergelijke processen een biologisch basis hebben. Er bestaat eenvoudigweg geen scherp onderscheid, laat staan een tegenstelling tussen biologische en niet-biologische verklaringswijzen.

In de reactie van Hillenius bespeur ik echter iets van een kloof tussen programma en uitvoering. Volgens het programma moeten biologen, psychologen en sociologen nauw samenwerken, maar in de uitvoering van dat programma is de opstelling biologistisch. Biologisch getinte uitspraken over menselijk gedrag worden gretig en nogal kritiekloos aanvaard, terwijl met grote geprikkeldheid wordt gereageerd op kritiek vanuit de sociale wetenschappen. Hillenius' "dichten van gaten" heeft voor mij dan ook een dubbelzinnige betekenis: wat gepresenteerd wordt als een uit de weg ruimen van misverstanden komt voor een groot deel neer op een -gelukkig niet zo geslaagde- poging de muur te dichten die biologie en sociale wetenschappen nog steeds gescheiden houdt. Maar de laatste alinea van Hillenius' commentaar stemt me weer wat optimischer. Eindelijk zijn we het toch eens. En als deze discussie een aanwijzing is van wat de toekomstige leden van het bepleite multidisciplinaire team te wachten staat, dan kunnen ze alvast gewaarschuwd zijn.

NOOT.

1. Zie Robert Ardrey, *African Genesis* (New York: Laurel 1967 (1961), hst. 6, i.h.b. p. 174; idem, *The Territorial Imperative* (New York: Delta, 1966), hst. 8.